אוניברסיטת בר-אילן – המחלקה להיסטוריה של המזרח התיכון

תנועות אסלאמיות במצרים

בין דעוה לטרור

חמישי שנות מהפכה במצרים
19-710-01
פרופ' מיכאל לסקר
מגיש: יובל רון

11/10/2004

תוכן עניינים

הקדמה

העולם המערבי הזדעזע ב-11 לנובמבר 2001, עת התרסקו המטוסים על בנייני התאומים והפנטגון. תופעת הטרור האסלאמי ואוסמה בן-לאדן עלו לסדר היום הציבורי. התקשורת העולמית וכן הקהילה המדעית לא חדלו לעסוק בתופעה ולחקור אותה מכל היבט אפשרי. אולם התנועות האסלאמיות אינה תופעה חדשה, הארגונים האסלאמיים הפועלים תחת המטרייה של ארגון אל-קעדה לא צמחו בחלל ריק. תנועות אסלאמיות קיימות במזרח התיכון עוד מראשית המאה העשרים. וכבר בתחילת דרכם נקטו לעתים באלימות לשם השגת המטרה שלהם.

בעבודה אסקור חלק מהתנועות האסלאמיות במזרח התיכון, המשותף והשונה בינהן. בעבודה אתמקד בזרם האסלאמי במצרים ששורשיו בתנועת האחים המוסלמים שהוקמה על ידי חסן אל-בנא ב-1929, התהפוכות שעברו על תנועה זו, עד הפיכת הקצינים החופשיים ב-1952 וירידתה למחתרת לאחר ההתנגשות בינה למשטר בעקבות ניסיון ההתנקשות בעבד אל-נאצר ב-1954. השינויים האידיאולוגיים שעברה התנועה בשנות השישים וההקצנה בקרב גורמים בתנועה שהחלו עם סייד קוטב והקימו ארגונים קיצוניים. בעבודה אשווה בין שני הזרמים עיקריים בקרבם: זרם מלחמת הקודש, וזרם האשמה בכפירה.

מבוא

עלייתן של התנועות האסלאמיות כגורם חברתי ופוליטי מוביל במזרח התיכון, וככלי ביטוי עיקרי להתנגדות לסדר החברתי והפוליטי הקיים, היא ציר מרכזי בתולדות האזור ולחלק אינטגראלי מהתחייה הדתית שמתרחשת בעולם. ייחודו של הגל האסלאמי במזרח התיכון מתבטא בהיקפו, ובעוצמת המאבק שמנהלים חלק מפעיליו נגד המדינה החילונית, אם בשל תורתם ואם בשל סגירותם של המשטרים, שאינם מאפשרים פעילות אופוזיציונית חוקית. מדובר בהפיכתה של הדת לגורם פוליטי מרכזי הן על ידי אופוזיציה והן על ידי המשטרים עצמם.

ריבוי השמות שנותנים חוקרים ואנשי תקשורת לתופעה האסלאמית, מלמד על מורכבותה, ומשקף חילוקי דעות באשר למהותה ומאפייניה. "פונדמנטליזם" הוא המושג הנפוץ ביותר במערב לצורך התייחסות אל התנועות האסלאמיות. מונח זה התייחס במקור, לתנועות פרוטסטנטיות בארצות הברית, שקראו לשוב לעיקרי הדת על ידי מתן פרשנות מחודשת לכתבים הנוצריים, שימוש במושג מדגיש את נטייתן של התנועות האסלאמיות לחזור לטקסטים המקוריים תוך כדי דחיקת תוספות בלתי רצויות שנוספו במהלך השנים. הבעיה בשימוש במונח זה שהוא משליך קטגוריות מערביות על החברה האסלאמית תוך כדי התעלמות מייחודה של התופעה.

מושג אחר, החביב יותר על התנועות האסלאמיות, הוא אסלאמיון, והוא מקובל גם על חוגים במערב, הרואים אותו כתקין יותר מבחינה פוליטית, כי אינו משקף ראייה מערבית אתנוצנטרית. הבעיה בשימוש במושג שהוא מציג רק את החברים בתנועות האסלאמיות כמוסלמים אמיתיים.

מושג נוסף שהחוקרים משתמשים בו הוא המושג "אסלאם רדיקאלי". מושג זה בה להראות את רצונם של התנועות הללו לבצע מהפכה בסדר הקיים, ולכונן סדר אסלאמי חדש. הבעיה במונח זה הינו שיש לו גם קונוטציה שלילית של תנועות שנוקטות באמצעים קיצונים על מנת להשיג את מטרתם. שימוש במונח זה צובע את התופעה באופן שלילי ואינו מוגדר תקין מבחינה פוליטית.

המושג בו אשתמש בעבודה יהיה המושג "אסלאם פוליטי" למרות הבעייתיות הנובעת בשימוש במושג זה. שימוש במונח "אסלאם פוליטי" מציג את רצונן של התנועות של התנועות האסלאמיות להשתמש בדת כאידיאולוגיה לשם השגת שלטון פוליטי, ומדגיש את רצונן של תנועות אלו להשיג את השלטון במדינות בהן הן פועלות. שימוש במושג זה מציג את התנועה האסלאמית כעוד תנועה פוליטית שמשתמשת במצע אידיאולוגי על מנת לתפוס שלטון, ושהיא מקבלת את המשחק הפוליטי הקיים עובדה שאיננה תמיד נכונה.[1]

[1] מאיר ליטבק, מבוא, <u>אסלאם ודמוקרטיה בעולם הערבי</u>, (תל-אביב, 1997), עמ' 9-12

תנועות אסלאמיות במזרח התיכון

עלייתן של התנועות האסלאמיסטיות כגורם חברתי ופוליטי מוביל במזרח התיכון, וככלי הביטוי העיקרי להתנגדות לסדר החברתי והפוליטי הקיים, היא ציר מרכזי בתולדות האזור בשלושים השנים האחרונות. אין מדובר רק בהיקף החזרה אל הדת, אלא בהפיכתה של הדת לגורם פוליטי מרכזי הן על ידי המשטרים והן על ידי האופוזיציה כאחד. התנועות הללו הן תנועות פוליטיות העוסקות בראש ובראשונה בגיוס חברתי ופוליטי של ההמונים. עוצמת התופעה התבטאה בתפיסת השלטון בשתי מדינות – איראן וסודאן, באיום הישיר על מספר משטרים נוספים, וכאמור בשימוש באלימות על ידי הגורמים היותר רדיקלים. ביטוי נוסף לאקטיביזם הוא הלחץ להחלת החוק האסלאמי כחוק המדינה במקום מערכות החוקים שנלקחו מהדגם המערבי.[2]

פריחתן של תנועות האסלאמיות מעלה את השאלה מה הרקע שאפשר פריחתן באזור. התנועות הללו ממלאות את החלל שהשאירו אחריהן האידיאולוגיות המערביות הכושלות ששלטו במזרח התיכון במחצית הראשונה של המאה העשרים. פשיטת הרגל של הלאומיות, החילוניות והשמאל בעולם הערבי יצרה חלל אידיאולוגי, שאותו ממלאים במידה לא מבוטלת הפונדמנטליסטים, בהבטיחם שהאסלאם הוא הפיתרון. מלחמת ששת הימים היוותה נקודת מפנה ראשונה בהופעתן של התנועות האסלאמיות. פואד עג'מי כתב בספרו *מלכוד: ערבים וערביות מאז 1967*, "התבוסה הצבאית הוציאה גזר דין מוות על העולם שהצמיחו הלאומנים שלאחר מלחמת העולם השנייה."[3] מותו של נאצר מספר שנים לאחר מכן סיים את פרק ההיסטוריה של אזור שאופיין על ידי סיסמאות של שחרור, פיתוח, וסוציאליזם.

כישלונם של המשטרים בארצות ערב להתמודד עם התמורות החברתיות והכלכליות במזרח התיכון דוחפים את התושבים לידי התנועות האסלאמיות. על אף התקוות הגדולות שנתלו בסוציאליזם הערבי בשנות החמישים והשישים, ובכספי הנפט בשנות השבעים, סובלות רוב ארצות ערב ממצוקה כלכלית חברתית. במצב של משבר כלכלי וניכור חברתי פוליטי, הקבוצה החברתית הנמשכת ביותר למסר האסלאמי היא בני המעמד הבינוני והנמוך, בני המעמד איבדו נכסיהם בקרב בעלי המלאכה והסוחרים הזעירים, והתושבים שהגיעו זה לא מכבר מהכפר לעיר. לקבוצות אלה מעניקים הפונדמנטליסטים מכניזם המגן על מעמדם מפני שקיעה נוספת ושומר על שלמות מערכת הערכים שלהם. קבוצת יעד חשובה נוספת היא צעירים וצעירות, בוגרי מערכת החינוך של המדינה המודרנית, אשר חשים ניכור כלפי הסדר החברתי-פוליטי והתרבותי הקיים, הואיל והמדינה אינה מסוגלת לספק להם תעסוקה, שיכון וקידום חברתי. הם קשובים ופתוחים למסר האסלאמי המבטיח צדק חברתי ופתרונות כמעט אוטופיים למצוקתם. לא רק שהמדינה האוטוריטארית נכשלה בהגשמת יעדיה, היא אף יצרה מנגנונים בירוקראטיים חונקים

---

[2] שם, עמ' 9
[3] פואד עג'מי, ערבים וערביות מאז 1967, עמ' 51

ומערכות דיכוי המגבירות את תחושת הניכור של הפרט מן השלטון במדינה. מול תחושות הניכור והאובדן בחברה ההמונית והאנונימית בעיר, סיפקו התנועות האסלאמיות תחושה של זהות ושייכות למסגרת, ייעוד ומטרה.[4]

גורם חשוב נוסף הינו אופיים הבלתי דמוקרטי של המשטרים במדינות ערב. לפי עג'מי, "המדינות בעולם הערבי הוציאו את הגברים והנשים הפשוטים אל מחוץ החיים הפוליטיים. מרכזי כוח מתחרים היו לשממה – השוק המסורתי, מוסדות הדת, ההתאחדויות המקצועיות ואיגודי הפועלים. הודות למה שכונה 'כלכלת שליטה' היתה החברה כולה בידי המדינות ... חלופה אסלאמית פראית ממשיכה להתקיים בשוליים, ובעיקר בקרב הצעירים אך מקור ההשראה שלה הוא האמונה בביאת המשיח, לא דמוקרטיה."[5]

לפיתרון האסלאמי, אותו מציעות התנועות הללו, מספר יתרונות בולטים בהשוואה לאחרים. ראשית, האסלאם מוצג כמערכת חובקת כול המספקת את כל הפתרונות לבעיית העולם הזה והעולם הבא. שנית, הפיתרון האסלאמי מוצג כחלופה להגשמת תחייה ועוצמה ערבית ואסלאמית. רעיונותיהם של האסלאמיסטים נוטים להיות כוללניים, ולא פרוגרמאתיים, ודבר זה מגביר את כוח המשיכה שלהם ומכער את יריביהם. הן רדיקליות בכך שהן מחפשות פתרונות מעמיקים לכאורה לבעיות היסוד של החברה. שלישית, הפיתרון האסלאמי הוא פיתרון אותנטי, ששורשיו נעוצים בתרבות המקומית והוא מתאים לתנאים המקומיים. אין הוא פיתרון מיובא כגון הליברליזם או הסוציאליזם, שמקורם הזר הוצג לא פעם כאחת הסיבות המרכזיות לכישלונם באזור. הדרך האסלאמית מוצגת כדרך שזכתה להצלחה רבה בעבר הרחוק, אך בניגוד לחלופות האחרות שנכשלו כולן, היא לא נוסתה בהווה.[6] לטענתם רק כינונו של סדר אסלאמי במקום הסדר הקיים יעניק לאסלאם עוצמה וישים אותו במרכז המפה העולמית. זאת מכיוון שהאסלאם היא דת האמת, דתו של אלוהים, ועוצמתה מהווה הוכחה לאמיתותה. מכיוון שרבים נטשו את דרך האסלאם וחזרו למצב שהיה קיים בטרם הציב הנביא מחמד את חזונו. אם כעת ישובו המוסלמים לאסלאם המקורי, הם יוכלו להשיב לעצמם את כוחם.[7]

האסלאמיסטים עושים שימוש בדרשה להעברת המסר שלהם, והדרשנים שבהם יכולים להיחשב לשליחיה ומשרתיה החשובים ביותר של הדעוה. הדרשה נישאת בעיצומו של טקס דתי עתיק יומין ורב חשיבות בחייה של הקהילה, במסגד – מקום ההתכנסות הציבורי הראשון של המוסלמים, שהארכיטקטורה המיוחדת שלו מעוררת זיכרונות מעבר מפואר. השימוש במסגד, הלבוש המסורתי של הדרשן והשימוש ב"שפה" האסלאמית, עוזרים בהעברת המסר של התנועה לקהל היעד שלהם.[8]

---

[4] ליטבק, עמ' 12-13
[5] עג'מי, עמ' 65
[6] ליטבק, עמ' 16
[7] מרטין קרמר, "האסלאם הוא הכוח של העתיד", מתוך: מאיר ליטבק (עורך), <u>אסלאם ודמוקרטיה בעולם הערבי</u>, עמ' 24-25
[8] אוריה פורמן, <u>אסלאמיון: דת וחברה במשנתם של נאמני האסלאם בני-זמננו</u>, עמ' 97-99

נוסף על כך הפעילות הוולונטרית של האגודות האסלאמיות מקרבת אותן אל הציבור הרחב, ובמיוחד אל בני השכבות הנזקקות לשירותי הרווחה, החינוך והרפואה, ומציבים את האגודות האסלאמיות בעמדת השפעה חשובה. בתוך המועקה האופפת את סמטאות העוני, מופיע האסלאם כתקווה חדשה והסיסמה "האסלאם הוא הפיתרון" אינה טעונה כאן הוכחה. המסר עובר במרפאת השיניים שליד המסגד, או בכיתת הנערות הלומדות מקצוע, ואשר לולא קיומה ספק אם היו לומדות כלל. המסרים מועברים באמצעות המחירים הסמליים הנגבים תמורת שירותים שונים וכן באמצעות הסיסמאות, השלטים ואווירת החסד השורה באגפים האלה של המרכז האסלאמי, אבל בעיקר דרך הפעילות המתרחשת בהם. את המסר המפורש משאירים נאמני האסלאם, בעיקרו של דבר, למסגד עצמו.[9]

למרות הדמיון הרב בין התנועות האסלאמיות השונות קיימים מספר הבדלים בדרכי הפעולה. חלק מתנועות אלה משתלבות בסדר הפוליטי הקיים ומעוניינות לשנות אותו מבפנים על ידי השתלבות במוסדות השלטון. לטענת הוגים מרכזיים בזרם זה, החינוך וההשתתפות בפוליטיקה צריכים להיעשות במקביל. אין להזניח את החינוך, אולם מצד שני אין להתמקד רק בחינוך ובאיכות החברים בתנועה, אלא יש להיכנס לפוליטיקה ולנצל את החרות היחסית שתינתן לתנועה בכדי להרחיב את פעולתה החינוכית ואת השפעתה על מגזרי החברה השונים.[10] כדוגמה לכך ניתן לקחת את תנועת האחים המוסלמים בסוריה בראשית דרכה עת פעלה כחלק מהמערכת הפוליטית הממסדית בסוריה, תוך הכרה בסדר הפוליטי-חברתי ואף תמיכה בו.[11] או האחים המוסלמים בירדן הדוגלים בפעילות הפוליטית במסגרת המשטר החוקתי הקיים. יש להשתלב בחברה ובחיים המדיניים כדי לחולל רפורמה הדרגתית בדרכי שלום, תוך נטילת חלק בחיים הפרלמנטאריים ואף בממשלה בנסיבות המתאימות.[12]

תנועות אחרות דוגלות בגישה של הכנה תרבותית וקוראות לחינוך האוכלוסייה על ברכי האסלאם בכדי להכין את הרקע לזמן בו יוכלו לתפוס את השלטון. היטיב לתאר זאת פורמן כאשר אמר ש"הדעוה – הקריאה, ההטפה, התעמולה והטמעת המסר בהכרתם ובלבבותיהם של המאמינים – נתפסת איפה ככלי וכדרך הפעולה העיקרית במאבק באימפריאליזם התרבותי ולמען כינונה מחדש של החברה האסלאמית הנאותה. לרשות הדעוה עומדים אפיקים שונים: במות המסגדים, הביטאונים, הספרים, הקלטות, מפגשי הלימוד וההרצאות וכן המעשים הוולונטריים. קשורים בה גם אנשים – מטיפים, הוגים ופעילים. אלה הם אמצעי החברות וסוכניה, המתווכים בין תת-החברה האסלאמיסטית לבין ציבור היעד."[13] עיקר עניינן של האגודות האסלאמיות הנוקטות בגישה זו הינו פעילות חינוכית מסורתית, שמטרתה לשמר ולחזק את אופייה וצביונה האסלאמי של החברה. אחת הדוגמאות לכך הינה תנועת האחים המוסלמים במצרים בראשית דרכה שנקטה בגישה שהדרך להשגת המטרה, קרי כינונה של מדינה אסלאמית, הינה השיטה

---

[9] שם, 99-101

[10] אמיר ויסברוד, תראבי: דובר האסלאם הקנאי, עמ' 120

[11] אייל זיסר, "תנועת האחים המוסלמים בסוריה: בין השלמה למאבק", מתוך: מאיר ליטבק (עורך), אסלאם ודמוקרטיה בעולם הערבי, עמ' 96

[12] אשר ססר, "האחים המוסלמים בירדן: דו קיום ועימות מבוקר", מתוך: מאיר ליטבק (עורך), אסלאם ודמוקרטיה בעולם הערבי, עמ' 138

[13] פורמן, 88)

ההדרגתית תוך שימתה דגש על חינוך אסלאמי של הדור הצעיר.[14] גם עצאם אל עטאר, המפקח הכללי השני של האחים המוסלמים בסוריה, ייחס חשיבות לחינוך ולהטפה הדתית, שבהם ראה דרך עיקרית לקידום הרעיונות האסלאמיים, ומאוחר יותר בהתנגדותו החריפה לפתיחה במאבק המזוין נגד משטר הבעת', בטענה כי הדבר יביא לחיסולה של תנועת האחים המוסלמים בסוריה.[15]

תנועות אחדות נוקטות בגישה שיש להפיל את השלטון הקיים על ידי ג'יהאד שיופעל נגד השלטונות הכופרים. עבד אל-סלאם פרג', הוגה מרכזי בזרם זה, הביא את רעיון הג'יהאד לפיתוח מרבי, כשהצידוק ההלכתי נמצא לו בפתוות של אבן תימיה, לפיהן כאשר שליט מוסלמי מבצע פרישה מחוקי האסלאם עולה הציווי ליציאה למלחמה נגדו.[16] דוגמה לכך היא תנועת האחים המוסלמים בסוריה תחת שלטונה של מפלגת הבעת'. עלייתה של מפלגת הבעת' לשלטון בשנת 1963 הציבה אתגר לצביון האסלאמי שביקשה התנועה להקנות לסוריה, כמו לסדר הישן, שבו היה מעוגן עצם קיומה. לאתגר זה נענתה מנהיגות צעירה, משכילה ורדיקלית, בדרך כלל ללא רקע של חינוך דתי פורמאלי, אשר הפכה את האחים לארגון מחתרת אלים, השואף להפיל את משטר הבעת' בדרך של מאבק מזוין, כדי להקים מדינה אסלאמית בסוריה. [17] מייצגות נוספות של זרם זה הן תנועת הג'יהאד האסלאמי הפלסטיני, הציבו את האידיאל של חיל חלוץ, אשר יוכל לאכוף שלטון אסלאמי על החברה בכוח הג'יהאד הכולל נגד ישראל[18], ותנועת ה-GIA באלג'יריה עם המטרה להרוס את המדינה הקיימת, תוך העדפת המימד המשיחי של המאבק על פני שיקולים חברתיים ופוליטיים.[19]

תנועות מסוימות קוראות להתבדלות מהחברה בה הן רואות חברה כופרת. תנועות מבססות את גישתן על התורה שפיתח סייד קוטב לפיה חברה שאיננה נשלטת על פי חוקי אלוהים אלא על פי חוקי אנוש היא חברה אלילית, ואין לקבל את כל אורחותיה ומעשיה, אפילו לא את האמונה באלוהים ואת הפולחן המקוימים בה.[20] דוגמא לכך ניתן למצוא בתנועת אל-תכפיר ואל-הג'רה אשר קבעה שהחברה המצרית הינה חברה כופרת, ועל כן יש לפרוש ממנה, ולחיות בנפרד כדי ליצור גרעין של חברת נגד אידיאלית ולשוב אליה, להשלמת הג'יהאד. דוגמאות נוספות לקבוצות אלו ניתן למצוא ביורשותיה כגון: 'אל-תוקף ואל-תבין', 'אל-שאוקיון' ו'אל-סמאויה' הפועלות במצרים. [21]

---

[14] נחמן טל, עימות מבית, עמ' 40
[15] אייל זיסר, עמ' 104
[16] רבקה ידלין, "הילכו שניים יחדיו בלתי אם נועדו: דמוקרטיה ואסלאם במצרים", מתוך: מאיר ליטבק (עורך), אסלאם ודמוקרטיה בעולם הערבי, עמ' 91
[17] אייל זיסר, עמ' 96-97
[18] מאיר ליטבק, "חמאס: אסלאם, זהות פלסטינית וג'האד", מתוך: מאיר ליטבק (עורך), אסלאם ודמוקרטיה בעולם הערבי, עמ' 151
[19] גדעון גרא, "התנועה האסלאמית באלג'יריה", מתוך: מאיר ליטבק (עורך), אסלאם ודמוקרטיה בעולם הערבי, עמ' 227-229
[20] ידלין, עמ' 81
[21] טל, 48-51

האחים המוסלמים

תנועת "האחים המוסלמים" הוקמה ב-1929 על ידי השיח' חסן אל-בנא באסמאעיליה. הרקע להקמתה היה הצורך לתת מענה לחדירה הגוברת והולכת של המערב למצרים מבחינה תרבותית, כלכלית וטכנולוגית. נוסף על כך, מצרים היתה נתונה במשבר כלכלי עמוק, שהושפע מהמשבר הכלכלי העולמי בשנים 1928-1929. בשל המשבר הכלכלי העולמי חלה ירידה במחירי הכותנה, שהינה אחד מענפי היצוא העיקריים של מצריים. המשבר העולמי גרם לאבטלה גבוהה בערים ולמצוקה קשה בכפרים. כל אלה היו בין הגורמים שהכשירו את הקרקע לפעילות "האחים המוסלמים".

חסן אל-בנא נולד באסמאעיליה ב-1906 למשפחה מוסלמית אדוקה. בילדותו למד בכותאב, ולאחר מכן היה מורה ללימודי אסלאם בעיר הולדתו ובקהיר. בלימודיו הוכיח בקיאות רבה בקוראן ובספרות המוסלמית. אורח חייו היה צנוע. הוא הלהיב את ההמונים בנאומיו, ומסריו היו ברורים וקליטים. הודות למנהיגותו היו ""האחים המוסלמים" לתנועה גדולה, חזקה ובעלת השפעה בחברה ובפוליטיקה הפנימית של מצרים. ב-12 בפברואר נרצח אל-בנא כנקמה על רצח ראש ממשלת מצרים, מחמוד פהמי נוקראשי, בידי "האחים המוסלמים". מאז מותו לא נמצא לתנועה זו מנהיג בעל אישיות חזקה ומלכדת כשלו.

תנועת האחים המוסלמים נבנתה בהתאם לתקנון שנכתב על ידי המייסד חסן אל-בנא. התפקיד הבולט ביותר בתנועה הינו תפקידו של המדריך הכללי, שמתפקד הן כראש התנועה והן כיושב הראש של שני הגופים העיקריים בתנועה: משרד ההדרכה הכללי והמועצה המייעצת. לתפקיד נבחר אדם מקרב המועצה המייעצת אשר גילו לפחות שלושים שנה והיה חבר במועצה לפחות חמש שנים. לאחר בחירתו נשבע המדריך החדש להקדיש את מלוא מרצו למען התפקיד ולבצע את תפקידו לאור עיקרי התנועה. במקרה וינצל את סמכויותיו או יאבד מכישוריו יהיה על המדריך להתפטר מתפקידו.[22]

לצידו של המדריך הכללי פעל משרד ההדרכה שהורכב מ-12 חברים, 9 מקהיר ו-3 משאר המחוזות. החברים במשרד היו צריכים לפחות להיות בני שלושים ולהיות חברים במועצה המייעצת לפחות שנתיים ויכלו להיבחר מחדש. תפקיד המשרד היה לנהל את פעולות התנועה, לפקח על המנהל שלה ולעצב את מדיניותה ולהוציאה לפועל.[23]

בנוסף למשרד ההדרכה פעלה גם המועצה המייעצת שהיתה המועצה המחוקקת של תנועת "האחים המוסלמים". מספר חבריה נע בין 100 ל-150 איש. המועמדים היו חייבים להיות חברים פעילים בתנועה לפחות 5 שנים ובני 25 לפחות. המועצה התכנסה פעם בשנה ותפקידה היה לבחור את המדריך הכללי

---

[22] Richard P. Mitchell, The Society of the Muslim Brothers, pp. 165-166

[23] Ibid., pp. 166-167

ואת חברי משרד ההדרכה. ועדה של שבעה חברים נבחרה מקרב חברי המועצה ותפקידה היה לפקח על החברים ולהטיל את העונשים המתאימים. החלטות הועדה היו נתונות לאישור המדריך הכללי.[24]

בתנועת "האחים המוסלמים" ישנן שלוש מערכות הפרוסות ברחבי המדינה, והן עוסקות בכל תחומי המפעילות – אגפים, ועדות ומנגנון ניהול שטח. במערכת הראשונה כוללת 11 אגפים מרכזיים, שהחשוב בהם הוא האגף להפצת ולהטפת האסלאם. המערכה השנייה, מורכבת בוועדות העוסקות בניהול השוטף של התנועה והפעלתה. המערכת השלישית, מנהלת ומניעה את הפעילות ברחבי המדינה. בראש המערכה הזו עומד המשרד המנהלי, האחראי להפעיל את מועצת השורא, הקיימת בכל מחוז, וכן את האגפים במחוזות. בנוסף לכך הוא אחראי לניהול הכספים ברחבי המדינה.[25]

בבסיסה של תנועת "האחים המוסלמים" עומדים הסניפים. קיימים שני סוגי סניפים: סניף גלוי וסניף סגור. הסניף הפתוח מתכנס בעיקר במסגדים, מספר חבריו עד 10, והוא עוסק בלימודי קוראן ודת, ובפעילות השוטפת של התנועה, כגון איסוף כספים, פעילות הטפה, הפגנות ופעילות חברתית לטובת הקהילה. הסניף הסגור מתכנס בבתים פרטיים, או במסגדים, והוא כולל חברים, שהוכיחו מסירות ונאמנות לתנועה. פעילותו דומה לזאת של הסניף הגלוי.[26]

חסן אל-בנא גם הקים ארגון צבאי במסגרת "האחים המוסלמים". היתה לכך משמעות מיוחדת שכן הדבר העיד על נכונות של "האחים המוסלמים" להשיג את יעדיהם גם בדרכים אלימות. הארגון חולק לפלוגות סיור כאשר כל אחת מחולקת לקבוצות בנות חמישה אנשים כל אחת. בראש כל קבוצה עמד מפקד וחבריה נבחרו בקפידה. הארגון החשאי החל לפעול בסוף שנות השלושים. הארגון התרחב מאוד בעת מלחמת העולם השנייה, ובסופה מנה כ-45,000 חברים. לארגון יוחסו פעולות טרור ורצח שונות, שבשיאן נרצח כנקמה המנהיג חסן אל-בנא.[27]

מבחינה אידיאולוגית, "האחים המוסלמים" טוענים שהעולם המוסלמי נמצא בשפל חסר תקדים. מצב זה נובע מכיוון שהאסלאם ספג השפעות זרות אשר קלקלו את המסר המקורי והשחיתו את תושבי העולם המוסלמי. הקהילה המוסלמית התפצלה לכתות ולאסכולות שונות, דבר שהקל על חדירת האימפריאליזם המערבי ועל הרעיונות שהביא איתו. בהיותם תנועה הדוגלת בפטריוטיזם ראו האחים בקשרים בין מצרים לאחים משהו מיוחד. מגישה זו נבע גם מצבה העגום של מצרים כסימן למצב העגום בו שרוי העולם המוסלמי כולו. לטענתם השליטה הבריטית במצרים החדירה לחברה המצרית את חוליי החברה

---

[24] Ibid., pp. 168-169
[25] נחמן טל, עמ' 37
[26] שם, עמ' 37
[27] שם, עמ' 38

המערבית, והביא להשחתה מוסרית של החברה המצרית כולה. העולם המערבי האימפריאליסטי שדגל בליברליזם, היה נגוע בשחיתות מוסרית שהשפיעה על החברה המצרית ועל העולם.[28]

הפיתרון היחיד למצב בו נמצא העולם המוסלמי מורכב משני שלבים. שלב ראשון יש לגרש את האימפריאליזם המערבי ולדחות את כל רעיונותיו. שנית יש לטהר את האסלאם מכל ההשפעות הזרות ולחזור אל המסר הראשוני של מחמד. לאחר שיושגו שני יעדים אלה, יש לחדש את ימיו המפוארים של האסלאם ולכונן מחדש את הח'ליפות האסלאמית. אבל כשלב ביניים בדרך להשגתה של המטרה הסופית, קרי הקמתה מחדש של הח'ליפות האסלאמית, יש לכונן סדר אסלאמי במצרים גופה. לאחר שיגורשו הבריטים ממצרים יהיה אפשר להתחיל בכינונו של הסדר האסלאמי שיכלול את ביטול ההפרדה בין הדת למדינה, שמבחינת האחים הינו דבר בלתי אפשרי, ואת החלתה של השריעה – ההלכה האסלאמית כחוקתה של מצרים.[29]

לפי תורת "האחים המוסלמים" יושגו מטרות אלה באופן הדרגתי על ידי הכשרת הלבבות, בהכנה הולמת להקמתה של מדינת הלכה אסלאמית. הכשרת הלבבות תעשה באמצעות הפעילויות הבאות: הטפה, חינוך, הכוונה, ביצוע והכנה ג'יהאדית. יוקמו מוסדות חינוכיים שיחנכו את הדור הצער בדרך החיים האסלאמית. במדינה יונהג אורח חיים אסלאמי בכל תחומי החיים. בנוסף לכך תונהג מערכת הטפה לחינוך כול האוכלוסייה בנוגע למסר האסלאמי.[30]

מהתחלתה הצנועה, הפכה תנועת "האחים המוסלמים", עד שלהי שנות השלושים לאחד הארגונים החזקים ביותר במצרים. היא משכה חברים מכול רחבי האוכלוסייה. בנא ייסד ארגון אפקטיבי ומערך תעמולה, והחל לשחק תפקיד חשוב בפוליטיקה המצרית. ימי המלחמה הביאו את בנא להתנגשות עם השלטונות הבריטים ועם הממשלה המצרית. הוא נעצר לעיתים קרובות בעוד התנועה ממשיכה בפעולותיה החשאיות כנגד הבריטים.

בסוף שנות הארבעים יוחסו ל"אחים המוסלמים" פעולות טרור רבות. כתוצאה מכך הוצאה התנועה אל מחוץ לחוק ב-1948. בנקמה רצח פעיל בתנועה את ראש ממשלת מצרים נוקראשי ב-1948. בתגובה על הרצח נרצח חסן אל-בנא ב-1949. במהלך המלחמה בארץ ישראל השתתפו פלוגות של "האחים המוסלמים" במסגרת צבא מצרים ותקפו יישובים בדרום הארץ. ב-1950 עלתה לשלטון ממשלת הופד אשר אפשרה לתנועה לחזור לפעילות סדירה באביב 1951. במהלך ההתנגשויות עם הבריטים בשנות החמישים בתעלה השתתף ככול הנראה גם האגף החשאי של התנועה, אולם בגלוי התנערה התנועה מכול מעורבות באירועים והתרוצצו שמועות שהתנועה חתמה על הסכם עם השלטונות.

---

[28] Mitchell, pp. 209-231

[29] Ibid. 232-259

[30] טל, עמ' 40

במהלך השנה הראשונה להפיכת הקצינים החופשיים, היו יחסים טובים בין התנועה לקצינים. אולם, מאמצע 1953 שהתברר להם שהמועצה המהפכנית נעה לכיוון מדינה חילונית ולא לכיוונה של מדינה אסלאמית הורעו היחסים. המשבר בין האחים המוסלמים לנאצר פרץ עם חתימת ההסכם עם הבריטים ב-19 ביולי 1954. ב-26 באוקטובר 1954 לאור ניסיון ההתנקשות בנאצר, הוצאה התנועה מחוץ לחוק ודוכאה בחומרה. [31]

[31] שם, 41-42

התארגנויות ג'יהאדיות במצרים

בתקופת שלטונו של נאצר היתה תנועת "האחים המוסלמים" במחתרת וחבריה ישבו בכלא. עובדת היותם בכלא ורדיפתם על ידי השלטונות הביאה להקצנה בקרב חוגים מסוימים ב"אחים המוסלמים", וחלק מחבריה פרשו מהתנועה והקימו ארגונים שונים. ראוי לציין את סייד קוטב כדמות משפיעה באידיאולוגיה של אותם ארגונים.

בדומה למנהיגים רדיקלים רבים אחריו היה סייד קוטב תוצר של מערכת החינוך המודרנית ואף סיים תואר ראשון בחינוך במדרשת דאר אל-עולם בקהיר. בשנות השלושים ובראשית שנות הארבעים חי סייד קוטב כסופר וכאינטלקטואל. הוא קנה לעצמו מקום של כבוד בביקורת הספרותית המצרית כתומך המגמות החדשות. בשלהי שנות הארבעים נשלח להשתלמות בארצות הברית מטעם משרד החינוך המצרי. בסיורו נחשף לציוויליזציה המודרנית דבר שהיה המאורע הפורמטיבי ששכנע אותו לחזור בתשובה ולהפוך מרפורמיסט לאסלאמיסט. עם שובו למצרים הצטרף לאחים המוסלמים ועד מהרה נעשה ראש המדור לתעמולה. קודם שנאסר בעת הרדיפות של 1955 חשף מקצת הרעיונות שהבשילו במוחו בסדרת ספרים, שניתחו את הנחות האב של "האחים המוסלמים". ללא כל ספק היתה זו תקופת שהותו בכלא, התקופה המעצבת של רעיונותיו.[32]

בבסיס הגותו של סייד קוטב עמדה התיאוריה בנוגע ל"ג'אהליה החדשה". לפיה את המונח הג'אהליה בו השתמשו לתאר את החברה הערבית בתקופה של האסלאם יש להכיל גם על התקופה המודרנית. זאת מכיוון שהג'אהליה המודרנית בארצות המתועשות של אירופה ואמריקה דומה לתקופת הג'אהליה בחצי האי ערב ערב הופעת הנביא. בשני המקרים מצוי האדם תחת שליטת חברו, ולא תחת שלטונו של אללה. הג'אהליה אין פירושה רק הלכה וחקיקה. לדעתו הסברים פילוסופים של המציאות, המושתתים על המדע בלבד ואין בהם מקום לאלוהים הם השיא של הג'אהליה. בספרו מעאלם אומר קוטב "אנו מצויים כיום בעיצומה של הג'אהליה המסוכנת ביותר שאיימה על קיום דתנו. הבט סביבך וראה – הכול הוא ג'אהליה: אמונות ודעות, דימויים ומנהיגים, מוסר ותרבות, אמונה וספרות, חוקים ותקנות, לרבות הרבה ממה שקרוי תרבות מוסלמית."[33]

הפיתרון למצב בו שרויה האנושות הינו החלתו של שלטון האל, חאכמיה, על פני האדמה. יש לנהל מתקפת מחץ כנגד המודרניות, שכן רק כך תוכשר הקרקע לתחייה מוסרית. היעד הינו ש"ההלכה היא שתהיה ריבונית". שריעה לא רק במובן הצר של קובץ חוקים, אלא גם במשמעות רחבה יותר, כאורח חיים חובק כל שהותווה בידי אללה בשביל המוסלמים. אולם דחיית המודרניות איננה עוינות למדע ולטכנולוגיה.

---

[32] עמנואל סיוון, קנאי האסלאם, עמ' 33-34 ו-דוד שגיב, "האידיאולוגיה של ארגוני הג'יהאד במצרים", המזרח החדש ל"ו, עמ' 133-134

[33] עמנואל סיוון, עמ' 35-37

ישנו צורך במחקר בסיסי, "בתנאי שאינו מביאך לסטות מהדת." מכאן הצורך בזהירות מרבית בנוגע למדעים שעלולים להתנגש עם עיקרי האמונה. במדעים אלה אין ללמוד מכאלה שאינם מוסלמים ויש להיזהר גם ממדענים מוסלמים.[34]

לפי קוטב הדרך לכונן את שלטונו של אללה עלי אדמות היא ליצור אוונגרד, חיל חלוץ, שיהווה חברת נגד לחברה מסביב. האוונגרד שיורכב ממוסלמים אמיתיים ינהל ג'יהאד בלתי נגמר כנגד המודרניות עד אשר ישיג את המטרה הנכספת. הוא הסתמך על כתביו של פרשן קלאסי מהאסכולה החנבלית, אבן-תימיה, בכדי לקבל צידוק לפעולה כנגד השליטים במדינה המוסלמית. אבן-תימיה שחי במצרים הממלוכית של ימי הביניים הוציא פתווה לפיה אדם אינו מוסלמי סוני במוצהר אם אין הוא מקיים את השריעה, ומפר הלכות יסוד בנושאים שונים ומגוונים. לכן כאשר שלטון במדינה מוסלמית לא מכיל את השריעה כחוק המדינה אזי קיימת חובה על כל מוסלם להתקומם כנגד השליט ולסלק אותו מהשלטון.[35]

עם מותו של נאצר ב-1970, נאלץ סאדאת לבסס את כוחו לנוכח מתנגדים רבים לשלטונו – נאצריסטים, שמאלנים ופאן-ערביים. לשם כך פנה סאדאת ל"אחים המוסלמים" וניהל משא ומתן עם שרידי ותיקי התנועה בתוך ומחוץ לכלא. הוא שחרר אותם מהכלא והם בתמורה סיפקו לו תמיכה כנגד מתנגדיו והבטיחו להפסיק בפעילות אלימה. אולם סאדאת לא היה מודע בזמן חתימה העסקה כי חל פיצול אידיאולוגי בקרב תנועת האחים המוסלמים. סייד קוטב שהוצא להורג ב-1965, וחסידיו היו צעירים ובלתי ידועים לסאדאת ועוזריו. הפורשים הצעירים שוחררו בכל מקרה עם הותיקים. היה זה מספר שנים מאוחר יותר שהשלטון גילה את האמת על ההשלכות שהיו לפיצול זה.[36]

ב-18 באפריל 1974 קבוצה של צוערים בסיועם של חבריהם האזרחים השתלטו על האקדמיה הצבאית בעבאסיה בקהיר, רוקנו את מחסן הנשק ותכננו לצעוד לכיוון המפקדה הערבית הסוציאליסטית היכן שהנשיא סאדאת ועוזריו הבחירים היו בפגישה. הם תכננו לחסל את כול האליטה המצרית, להשתלט על בניין הטלוויזיה והרדיו הקרוב, ולהצהיר על הקמתה של הרפובליקה האסלאמית של מצרים. ניסיונם נכשל עוד לפני שיצאו מרחבת האקדמיה. אולם במהלך קרב היריות עם כוחות הביטחון נהרגו מספר אנשים ואנשים נוספים נפצעו. אנשי קבוצה, שנקראו קבוצת האקדמיה הצבאית, נכנסו לתקופות ארוכות בכלא, אבל משרידי אותה קבוצה הוקמה קבוצת אל-ג'יהאד שביצעה לאחר מכן את ההתנקשות בסאדאת ב-6 לאוקטובר 1981.[37]

מספר קבוצות נוספות הופיעו במהלך שני העשורים הבאים לאחר מכן. אחת הידועות ביניהם היתה קבוצת תכפיר ואל-הג'רה. קבוצה זאת עוררה זעזוע ניכר בציבור המצרי בסדרת פעולות אלימות על רקע פוליטי

[34] שם, עמ' 37
[35] שם, עמ' 100-106
[36] Saad Eddin Ibrahim, "The Changing Face of Egypt's Islamic Activism", pp. 71
[37] Ibid., pp. 70

שביצעה ביולי 1977. הקבוצה חטפה את שר ההקדשים לשעבר, שיח' חסין אל-ד'הבי (3 ביולי 1977), ודרשה כופר בסך 200,000 לירות מצריות ושחרור חבריה ממעצר תמורת שחרורו. יומיים אחרי החטיפה רצחו חברי הקבוצה את אל-ד'הבי באכזריות, ובעימות האלים שהתפתח אחר כך בינם לבין השלטונות ביצעו פעולות חבלה במקומות מרכזיים בקהיר. מאות חברי הקבוצה נעצרו ומנהיגם שוכרי אחמד מצטפא הוצא להורג.[38]

בשנת 1981 התאחדו שני ארגוני טרור, אל-ג'מאעה אל-אסלאמיה ואל-ג'יהאד, לפעולה משותפת כנגד המשטר. בעוד ארגון אל-ג'יהאד צמח בעיקר בקהיר ובגיזה, התגבש אל-ג'מאעה במצרים עלית, במניא ובאסיוט, שהם אזורים נחשלים ביותר, שתושביהם הסעידים מנוכרים לשלטון המרכזי בקהיר. התוצאה של איחוד כוחות זה היה רצח סאדאת באוקטובר 1981. אולם לאחר הרצח התפצלו שני הארגונים על רקע סכסוכים לגבי מינויו של עבד אל-רחמן לאמיר הארגון.

במהלך שנות התשעים ידעה מצרים את גל הטרור הארוך ביותר. מ-1993 ועד 1997 עברה מצרים גל טרור שעלה על גלי הטרור שהיו לפניו. הסלמה זאת נגרמה עקב מספר גורמים ותהליכים. התנועה האסלאמית על כל מרכיביה הגבירה מאוד את פעילותה כחלק מהגל האסלאמי ששטף את המזרח התיכון מאז סוף שנות השבעים. חלק הארי של התנועה, הלא אלים, המיוצג בעיקר על ידי "האחים המוסלמים", פעל בתנופה רבה בקרב הציבור המצרי בתחומי החברה והרווחה ובאמצעות התשתית הגדולה של אלפי ארגונים מתנדבים הפרוסים ברחבי מצרים. בד בבד נמשכה כל העת פעילות ההטפה בעשרות אלפי המסגדים. המסר האסלאמי נקלט בחברה המתוסכלת, הסובלת ממצוקה חברתית-כלכלית. החברה הלכה ונעשתה דתית וגדל בה הקיטוב הפוליטי והחברתי בין אסלאמיים לחילוניים. קיטוב זה הוביל לגל של פעולות אלימות ובעקבות כל פעולת טרור באה תגובת השלטונות וחוזר חלילה.[39]

---

[38] ישראל אלטמן, <u>קבוצות אופוזיציה אסלאמיות במשטר סאדאת</u>, עמ' 9

[39] נחמן טל, עימות מבית, עמ' 56

השוואה בין שני ארגוני טרור

ניתן לחלק את ארגוני הטרור האסלאמיים במצרים לשני זרמים עיקריים – הזרם הג'יהאדי וזרם האשמה בכפירה. בזרם הג'יהאדי נכללים בין השאר קבוצות אל-ג'יהאד וקבוצת אל-ג'מאעה אל-אסלאמיה. בזרם ההאשמה בכפירה בולטת הקבוצה אל-תכפיר ואל-הג'רה. אם נשווה בין שני הארגונים, אל-ג'יהאד ואל-תכפיר ואל-הג'רה, נראה כי קיים שוני בצורת הארגון, גיוס החברים ובתפיסה האידיאולוגית.

מבחינת צורת הארגון היה סגנון ההנהגה של אל-תכפיר אוטוקראטי במידה מסוימת. מוצטפא, המייסד, נחשב על ידי המאמינים למפקד קבוצת המאמינים. המילה האחרונה היתה תמיד שלו. הוא היה בכל האספקטים של חיי החברים בארגון, שהיו נאמנים לא בצורה מוחלטת.[40] הקבוצה פעלה כחברה סגורה והיררכית. הפעילות השוטפת של הקבוצה נוהלה באמצעות מספר מדורים פונקציונאליים, אשר היו כפופים ישירות למנהיג.[41] בניגוד לכך, אל-ג'יהאד הונהג על ידי הנהגה קולקטיבית. הארגון נבנה במבנה מתוחכם המנוהל על ידי מערכת הנהגה הממונה על האסטרטגיה בכללותה, ועל מועצה מייעצת בת 10 חברים בראשות שייח' עמר עבד אל-רחמאן. הפעילות היום יומית נוהלה על ידי מערכת פיקוח תלת-מחלקתית. החברים אורגנו בתאים וקבוצות חצי-עצמאיות.[42]

בענייני גיוס התבססו שתי הקבוצות בעיקר על קשרים משפחתיים. שניהם גייסו בעיקר סטודנטים מאזורים כפריים ומרקע של מעמד בינוני נמוך, שלאחרונה היגרו לעיר והרגישו זרים ומנותקים בסביבתם החדשה. אל-ג'יהאד גייסה לשורותיה חברים במסגדים פרטיים שנמצאו בשכונות חלשות, היכן שמנהיגם העביר דרשות יום שישי. הם הצליחו לגייס חברים ממשמר הנשיאות, הבירוקרטיה האזרחית, המודיעין הצבאי, התקשורת והאקדמיה. היו לה שני סניפים נפרדים, אחד בקהיר והשני במצרים עלית. הקבוצה הקהירית היתה מורכבת מחמישה או שישה תאים בראשות אמירים שנפגשו מידי שבוע לתכנן את האסטרטגיה שלהם.[43] לעומתה אל-תכפיר, ריכזה את עיקר פעולות הגיוס שלה בקמפוסים האוניברסיטאיים, כאשר לפי עדות אחת היא שלטה באגודות הדתיות של פקולטות באוניברסיטאות של קהיר, עין-שמס, אלכסנדריה, מנצורה ואסיוט. חבריה של הקבוצה היו בעיקר ממצרים עלית.[44]

מבחינה אידיאולוגית, מטרתם של כל שני ארגוני הטרור האסלאמיים, אותם אנו בודקים, ג'מעאת אל-ג'יהאד וג'מעאת אל-תכפיר ואל-הג'רה, הינה הקמתו של סדר חדש המבוסס על דת האסלאם. מטרה זו מכוונת בדרך כלל ליישומה של ההלכה האסלאמית על כל מהלך החיים החברתיים. שתי הקבוצות

---

[40] Ibrahim, p.16

[41] אלטמן, עמ' 10-11

[42] David Zeidan, "Radical Islam in Egypt: A comparison of two groups", <u>MERIA</u>, Vol 3, No 3, (September 1999), p. 3

[43] Ibid., p. 3

[44] אלטמן, עמ' 12

מסכימות שהאסלאם האוטנטי התקיים רק בתקופתו של הנביא מחמד ובתקופת ארבעת הח'ליפים "ישרי הדרך" שבאו אחריו. מכאן והמטרה הבלעדית של שתי הקבוצות הינה הקמתה של אומה אסלאמית אוניברסאלית תחת הנהגתו של ח'ליף. עד לאותו רגע החברות האסלאמיות יקימו חיל חלוץ של האומה האסלאמית האמיתית במאבקה כנגד אויבים חיצוניים ופנימיים. בשלב הראשון יש להשתלט על מדינה אסלאמית יחידה.[45]

לפי שתי הקבוצות כל המשטרים אשר כרגע בשלטון במדינות האסלאם אינו אסלאמי במהותו ולכן זוהי מצווה וזכות למרוד נגדם. אל-תכפיר ואל-הג'רה לא מבחינה בין המערכת הפוליטית ולחברה בכללותה. לפי הארגון חברה מושחתת מולידה משטר מושחת, ולהיפך. מכאן שהמערכת הפוליטית והחברה במצרים הן מעבר לכל כפרה. המונח השכיח ביותר לתאר מצב זה הוא ג'אהליה חדשה, שזה שילוב של כפירה, התנוונות, ובערות, בדומה לזה שהיה חצי האי ערב לפני בוא האסלאם.[46] לעומתה אל-ג'יהאד גורסת שרק השליטים ומי שמשתף עימם פעולה הם הכופרים.[47]

אנשי תכפיר ואל-הג'רה טוענים, שהמקור היחיד לתחיקה ולנורמות הוא הקוראן, והחדית'ים של הנביא, אבל רק שהם מפורשים לפי תפיסות הקבוצה. אין הקבוצה מכירה בעקרונות תחיקה אחרים, כגון חדית'ים שאינם של הנביא, קונסנסוס הקהילה, אנלוגיה ופרשנות על סמך ההיגיון, אשר גובשו לאחר שנת 660. זה משום שהעלמא היו מאז ומעולם רגישים יותר להוראות השליטים מאשר לצרכי הדת.[48] כנגד זה, ארגון אל-ג'יהאד בחר מספר פרשנים למען מטרתם, כולל חכם הדת הימי ביניימי הידוע אבן-תימיה. כתביו של אבן-תימיה, פורשו כך שיראו שחברות הינן מוסלמיות רק בחלקן כאשר השליטים כולם עובדי אלילים שמחוקקים חוקים לפי רצונם. הם קיבלו את ארבעת האסכולות באסלאם, את עיקרון ההסכמה ומספר פרשנים מאוחרים.[49]

שני הארגונים נבדלו מבחינה אידיאולוגית גם בדרך השגת מטרותיהם. אל-תכפיר טענה שעל כול המוסלמים האמיתיים לנהוג בדרכו של הנביא, שביצע הג'רה ממכה, שם נרדף על-ידי מתנגדיו, לעבר מדינה בכדי לחזור אחר למכה כמנצח. מכאן ועל המאמין בכול דור לבצע את המודל של מחמד ולהיפרד פיזית מהחברה הכופרת. על ידי מעבר למקום בטוח, הם יכולים לבסס חברה חדשה ולהתכונן לשלב של חזרה וניצחון. הפרדה מוחלטת היא חובה במצב הנוכחי של חולשה, שתסתיים רק כאשר החברה האלטרנטיבית תהיה חזקה מספיק לאתגר את השלטונות. ארגון אל-ג'יהאד לעומת זאת, פעל בכדי לחדור לצבא, שירותי הביטחון ומוסדות ממשלתיים אחרים זאת בכדי לבצע ג'יהאד מיידי. כמו קבוצות מהפכניות רבות, השקפתה של הקבוצה היתה שהתנקשות פוליטית ופעולות אלימות אחרות יניעו את ההמונים

---

45 Zeidan, p.3
46 Ibrahim, pp. 9-10
47 Dermakjian, R. Hrair, Islam in revolution, (New York, 1995), pp. 94-95
48 אלטמן, עמ' 13-14 ו-סיוון עמ' 65
49 Zeidan, p.4

שנמצאים בצד שלהם לנקוט פעולה כנגד השלטון הכופר. מכיוון שאלוהים עומד לצידם אין צורך בהכנות ארוכות טווח לפני ביצוע הפעולה.[50]

שתי הקבוצות ראו את עצמן משחיות. בעוד אל-תכפיר האמינה ששכרי אחמד מצטפא הוא המהדי, אשר נשלח להשיב את העולם לשליטת האסלאם. הקבוצה תערוך הג'רה, כשם שערכה הקהילה האסלאמית המקורית. ההג'רה תיעשה לצפון תימן, המהווה מקום מתאים להקמת חברה חדשה ולצמיחתה. בהנהגת שכרי מצטפא תצא הקבוצה מתימן למסע כיבוש דרך סעודיה, סוריה ותורכיה, ולאחר מלחמת עולם שלישית בין "מזרח" ל"מערב" תשתלט בכוח על העולם כולו ותשליט בו את האסלאם האמיתי.[51] אל-ג'יהאד, למרות שלא היתה מהדיסטית, קיבלה את המסורת של המהדי שיחשוף את עצמו בקץ הימים לכונן צדק ברחבי העולם. בינתיים, נמצא המערב בשקיעה, ויוחלף בקרוב על ידי האסלאם האמיתי. מחסור בהנהגה משיחית אינו תירוץ לדחיית המאבק, וההנהגה צריכה להינתן בידי המוסלמים הטובים ביותר בקהילה, ככל הנראה הנהגת הארגון.[52]

---

[50] Zeidan, pp. 5-6
[51] אלטמן, עמ' 13-14
[52] Zeidan, p. 7

סיכום

קיימים מספר קווי דמיון ברקע לצמיחתן של התנועות האסלאמיות השונות במזרח התיכון מאז שנות השבעים. התנועות האסלאמיות צמחו על רקע המצוקות הכלכליות והחברתיות שאפיינו את המדינות במזרח התיכון לכל אורך המאה העשרים. התנועות מילאו את החלל האידיאולוגי שבה בעקבות האכזבה מהרעיונות המיובאים מהמערב, החל מהליברליזם וכלה בלאומיות ובסוציאליזם. הן הציעו "אידיאולוגיה" אותנטית ששורשיה נעוצים בימי הזוהר של האסלאם, ובכד לחזור לימי הזוהר על המוסלמים לחזור לאסלאם המקורי של מחמד ולכונן סדר אסלאמי חדש במדינות השונות.

הרקע החברתי והכלכלי אפשר את הופעתן של התנועות האסלאמיות, אולם התנועות האסלאמיות אינן מקשה אחת מבחינה אידיאולוגית. השוני האידיאולוגי בא לידי ביטוי בעיקר בדרכי הפעולה בהן יש לנקוט על מנת להשיג את היעד הנכסף. המהפכה האסלאמית צריכה להיעשות בשלבים, כשהשלב הראשון הוא הקמתה של מדינה אסלאמית על בסיס המדינות הלאומיות השונות ובשלב השני הקמתה מחדש של הח'ליפות האסלאמית.

אנו מוצאים מספר זרמים אידיאולוגים בין התנועות בדרך להשגת המטרה. חלק מהתנועות האסלאמיות שמות את הדגש על חינוך ארוך טווח של האוכלוסייה וזאת בכדי להכין את הרקע לתפיסת השלטון. יש תנועות הסוברות שיש לפעול במקביל חינוך והשתלבות בסדר הפוליטי הקיים על מנת שיוכלו לבצע רפורמות מבפנים ובכך להתקרב למטרה. לעומתן מוצאים אנו תנועות אסלאמיות הדוגלות בפעילות אלימה כשהמטרה להפיל את השלטון החילוני במדינה. חלקן קוראות לניהולו של מאבק מזוין ללא הפסקה עד אשר יפלו המשטרים. זרם נוסף קורא להתנתק מהחברה הכופרת, להקים חברה המושתתת על ערכי האסלאם, לצבור כוח וברגע המתאים להפיל את השלטון הקיים ולכונן מדינה אסלאמית.

תנועת האחים המוסלמים במצרים, שהייתה התנועה האסלאמית הראשונה שהתארגנה באזור המזרח התיכון, עברה תהפוכות שונות במשך שנות קיומה. בראשיתה, במחצית הראשונה של המאה העשרים, פעלה התנועה בצילו של האימפריאליזם הבריטי, שהמטרה המרכזית היתה לגרש את הבריטים ולכונן מצרים עצמאית, ורק לאחר השגת העצמאות לפעול למען הקמתה של המדינה האסלאמית. בשנת 1952 היתה שנת מפנה בתולדותיה של תנועת האחים המוסלמים במצרים. באותה שנה הושגה עצמאותה של מצרים כעבור שנתיים עזבו הכוחות הבריטים את מצרים סופית. במהרה התברר לאנשי התנועה שמטרת השלטון החדש במצרים לכונן מדינה חילונית עובדה שעמדה בסתירה למטרת האחים המוסלמים להקמת מצרים אסלאמית. האויב החדש הפך להיות השלטון המצרי, שהחל לרדוף את האחים המוסלמים ולהכניסם לבתי הכלא. חווית השהייה בכלא, והיעלמותו של האויב הישן, קרי הקולוניאליזם, הביאו

לרדיקליזציה בקרב הדור הצעיר באחים המוסלמים שמצאו פיתרון בכתביו של סייד קוטב ובקריאתו להפלת הממשלים הכופרים.

בשנות השבעים עם עלייתו של סאדאת לשלטון במצרים, שוחררו מהכלא חברי תנועת האחים המוסלמים. מקרב הגורמים הרדיקליים קמו קבוצות שונות שהחלו לאגור נשק ולצאת בפעולות טרור כנגד השלטון במצרים. שיא פעולותיהן באותן שנים היה הרצח של סאדאת ב-1980. גל נוסף של מעשי טרור הופיע במהלך שנות התשעים כאשר ממשיכיהם של אותם ארגונים יצאו במלחמת קודש כנגד שלטונו הכופר של מבראכ. החל משנות השבעים והמהלך השנים הבאות בלטו בקרב הקבוצות שני זרמים עיקריים: זרם הג'יהאד וזרם ההאשמה בכפירה. הראשון קרא לניהולו של ג'יהאד על ידי קבוצה של נאמנים במטרה להפיל את השלטון הקיים. השני לעומתו קרא להתנתקות מהחברה להקים חברה נפרדת על מנת להיטהר מהחברה הכופרת, במטרה לחזור בעתיד ולכונן את המדינה האסלאמית.

לקראת סוף שנות התשעים הצליחו המשטר במצרים, וכן משטרים אחרים ברחבי המזרח התיכון לרסן ולבלום את כוחן של התנועות האסלאמיות. למרות שהתנועות האסלאמיות הצליחו להשתלט על סדר היום הציבורי ולהשיג תמיכה רבה בקרב האוכלוסייה, אולם לא הצליחו לתרגם תמיכה של האוכלוסייה לכוח פוליטי. המקומות היחידים בהן הוקמה מדינה אסלאמית היו איראן השיעית וסודאן שהיתה מרוחקת ודי נידחת בעולם הערבי. התנועות האסלאמיות במדינות המזרח התיכון נרדפו על ידי משטר צבאי מדכא או תומרנו על ידי המשטר במדינה. ניתן רק לשער שכישלונן של התנועות בהגשמת המטרה, הביא להקצנה בקרב זרמים שונים בתנועות הללו ולהפניית המאבק אל מחוץ המדינה לעבר המערב.

רשימה ביבליוגרפית

אלטמן, ישראל, קבוצות אופוזיציה אסלאמיות במשטר סאדאת, (תל-אביב, 1978)

גדעון גרא, "התנועה האסלאמית באלג'יריה", מתוך: מאיר ליטבק (עורך), אסלאם ודמוקרטיה בעולם הערבי, (תל-אביב 1997), עמ' 202-235

ויסברוד, אמיר, תראבי: דובר האסלאם הקנאי, (תל-אביב, 1999)

זיסר, אייל, "תנועת האחים המוסלמים בסוריה: בין השלמה למאבק", מתוך מאיר ליטבק (עורך), אסלאם ודמוקרטיה בעולם הערבי, (תל-אביב 1997), עמ' 96-122

טל, נחמן, עימות מבית, (תל-אביב, 1999)

ידלין, רבקה, "הילכו שניים יחדיו בלתי אם נועדו: דמוקרטיה ואסלאם במצרים", מתוך מאיר ליטבק (עורך), אסלאם ודמוקרטיה בעולם הערבי, (תל-אביב 1997), עמ' 72-95

ליטבק, מאיר, מבוא, אסלאם ודמוקרטיה בעולם המערבי, (תל-אביב 1997)

ליטבק, מאיר, "חמאס: אסלאם, זהות פלסטינית וג'האד", מתוך מאיר ליטבק (עורך), אסלאם ודמוקרטיה בעולם הערבי, (תל-אביב 1997), עמ' 147-179

סיון, עמנואל, קנאי האסלאם, (תל-אביב, 1986)

ססר, אשר, "האחים המוסלמים בירדן: דו-קיום ועימות מבוקר", מתוך מאיר ליטבק (עורך), אסלאם ודמוקרטיה בעולם הערבי, (תל-אביב 1997), עמ' 123-146

עג'מי, פואד, מלכוד: ערבים וערביות מאז 1967, (תל-אביב, 2001)

פורמן, אוריה, אסלאמיון: דת וחברה במשנתם של נאמני האסלאם בני זמננו, (תל-אביב, 2002)

קרמר, מרטין, "האסלאם הוא הכוח של העתיד", מתוך מאיר ליטבק (עורך), אסלאם ודמוקרטיה בעולם הערבי, (תל-אביב 1997), עמ' 24-43

שגיב, דוד, "האידיאולוגיה של ארגוני הג'יהאד במצרים", המזרח החדש, ל"ו, (תשנ"ד), עמ' 132-146

Abbotalebi, Ali R, "Islam, Islamists, and Democracy", MERIA, Vol 3, No 1, (March 1999)

Davidson, Lawrence, Islamic Fundementalism: an introduction, (Westport, 2003)

Denoeux, Guilain, "The Forgotten Swamp: Navigating Political Islam", Middle East Policy, Vol IX, No 2, (June 2002)

Dermakjian, R. Hrair, Islam in revolution, (New York, 1995)

Esposito, John L., The Islamic threat, (Oxford, 1992)

Fandy, Mamoun, "Egypt's Islamic group: regional revenge?", Middle East Journal, Vol 48, No 4, (Autumn 1994) pp. 607-625

Gerges, Fawaz A., "The end of Islamic insurgency in Egypt?", Middle East Journal, 4 (Fall 2000), pp. 593-612

Ibrahim, Saad Eddin, "The Changing Face of Egypt's Islamic Activism", in Saad Eddin Ibrahim, Egypt Islam and Democracy, (Cairo 2002), pp. 68-80

Ibrahim, Saad Eddin, "Anatomy of Egypt's Militant Islamic Groups", in Saad Eddin Ibrahim, Egypt Islam and Democracy, (Cairo 2002), pp. 1-30

Mitchell, Richard P., The society of the Muslim Brothers, (Oxford, 1993)

Nedoroscik, Jeffrey A., Extremist Groups in Egypt, Terrorism and Political Violence, 14 (Summer 2002), pp. 47-76

Sivan, Emmanuel, "Why Radical Muslims Aren't Taking Over Governments", MERIA, Vol 2, No 2 (may 1998)

Shepard, William E., "Islam as a 'System' in the later writings of Sayyid Qutb", Middle Eastern Studies, pp. 30-47

Warburg, Gabriel R., "Islam and Politics in Egypt: 1952-1980", Middle Eastern Studies, pp. 131-157

Zeidan, David, "Radical Islam in Egypt: A comparison of two groups", MERIA, Vol 3, No 3, (September 1999), pp. 1-10